

ОСНОВИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОПОДАТКУВАННЯ

FUNDAMENTALS OF BYZANTINE TAXATION

Сковронський Д.М., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У державі рومیїв існувало вчення про публічні повинності, виконувані на благо загальної користі держави і суспільства. Були розроблені проблеми принципів, об'єкта та цілей оподаткування, суб'єктів правовідносин, системи публічно-правових обов'язків, податкових імунітетів і багато інших. Законодавство рومیїв розрізняло виконання обов'язків, пов'язаних з приватною і публічною сферою суспільного життя. Особи, на яких поширювалися римські закони, були зобов'язані нести повинності, від виконання яких залежало існування їхнього суспільства і держави. Дане положення виступало в якості основної мети податкового законодавства. Обов'язок нести повинності на користь держави, свідчив про стану належності суб'єкта, його правовий статус. Протягом візантійської історії багато правових інститутів, що становили галузь податкового законодавства, пережили значні трансформації. Рومیї розрізняли фіскальні і стимулюючі ролі податків. У Візантії існували прямі і непрямі податки, різні державні мита. Виокремлювалося поняття об'єкта оподаткування, до якого належали дохід, вартість певних товарів, передача майна і речових прав, окремі види діяльності, особистість тощо. Повинності виконувалися за допомогою сплати грошових сум, виконання обов'язкових робіт, несення державної служби або натуральних поставок. Платниками виступали окремі особи, громади і організації, церковні установи та професійні корпорації. Візантії проводили класифікацію обов'язкових державних повинностей, в першу чергу, відповідно до об'єкта оподаткування. Основу візантійського оподаткування становили повинності пов'язані з землеволодінням. Практично всі земельні ділянки, безвідносно до майнових прав, обкладалися державними повинностями. Питання про адресата виконання повинностей відіграло надзвичайно важливу роль у визначенні засад соціального і політичного ладу. Податки, що збиралися чиновниками на підставі нормативних актів в державну казну, відрізнялися в формально-юридичному значенні від ренти, що стягувалася на користь приватної особи.

Ключові слова: візантійське оподаткування, держава, суспільство, повинність, податок, рента, об'єкт оподаткування.

In the Roman state, there was a doctrine of public duties performed for the benefit of the general good of the state and society. Problems of the principles, object and goals of taxation, subjects of legal relations, system of public legal obligations, tax immunities and many others were developed. The legislation of the Romans distinguished between the performance of duties related to the private and public spheres of social life. Persons who were subject to Roman laws were obliged to carry out duties on the fulfillment of which the existence of their society and state depended. This provision acted as the main goal of tax legislation. The obligation to bear obligations for the benefit of the state testified to the status of the subject, his legal status. During Byzantine history, many legal institutions that made up the branch of tax legislation underwent significant transformations. Romei distinguished between the fiscal and stimulating roles of taxes. In Byzantium there were direct and indirect taxes, various state duties. The concept of the object of taxation was distinguished, which included income, the value of certain goods, the transfer of property and property rights, certain types of activity, personality, etc. Obligations were performed by paying sums of money, performing mandatory work, performing public service or in-kind deliveries. Payers were individuals, communities and organizations, church institutions and professional corporations. The Byzantines classified mandatory state duties, first of all, according to the object of taxation. The basis of Byzantine taxation was duties related to land ownership.

Practically all land plots, regardless of property rights, were subject to state duties. The issue of the addressee of the performance of duties played an extremely important role in determining the foundations of the social and political order. Taxes collected by officials on the basis of regulatory acts in the state treasury differed in a formal and legal sense from the rent collected for the benefit of a private person.

Key words: Byzantine taxation, state, society, obligation, tax, rent, object of taxation.

Постановка проблеми. Величезні масиви земель імператорського домену, території конфісковані у полісів, володіння колишніх елліністичних держав і багато інших категорій земельної власності, які охоплювали практично всю територію імперії, були обкладені повинностями землеволодіння. Формально одержувачем податкових платежів виступав імператор. Виникло важливе питання про те, чи є ці платежі власне державними повинностями, або своєрідною феодалною рентою, «орендною» платою за користування державною землею, що стягувалася на користь імператора. У формально-юридичному значенні мова повинна йти про домінування державних або приватних начал у фіскальному законодавстві.

Мета статті. Проаналізувати базові складові становлення і розвитку податкового законодавства у Візантії.

Стан дослідження. Ряд науковців (С. Сорочан, Л. Войтович, В. Макаруч, О. Фаст, О. Ковалевська, Є. Харитонова та інші) зазначають, що факт сплати державних податків властивий будь-якому середньовічному суспільству. Сплата державного платежу землеробом не перетворювала його автоматично на кріпака.

Виклад основного матеріалу. Зберігаючи спадщину римського права, Візантія протягом багатьох століть намагалася проводити грань між відносинами публічного та приватного права. Зберігалася відмінність у визна-

ченні понять податку і приватноправового пакту (ренти). Обов'язки особи, яка виконує громадський обов'язок перед державою, відрізнялися від повинностей колони, який орендував землю приватної особи або установи, залежного християнина перед феодалом. Становлення феодалного ладу, який прийшов на зміну античній імперії, було багато в чому пов'язане саме з відходом від даного принципу. З самого початку в зв'язку з основами державної організації східної частини Римської імперії, основними власниками земель були поліси, і, відповідно, основні обсяги податкових платежів формально вносилися в казну тієї чи іншої громади [1, с. 26]. Після реформ III–IV ст. земельна власність міст була конфіскована імператорами і вже в подальшому повернута містам на умовах володіння. Поземельні податки нічого специфічного феодалного не мали. Відбувалося поєднання принципів приватного права, умовного характеру земельної власності і принципів загального оподаткування державними повинностями. Виникла важлива юридична проблема співвідношення імператора як персони, особистості, й інституту державної влади. Законодавці ретельно розробили категорії державного і доменіального майна. Відповідно, можна було формально розглядати платежі, що вносилися за їх використання, як приватні внески імператору. Але межа між приватними фінансами імператора і державної

скарбниці досить тонка. Візантійський імператор в законодавстві виступав у ролі інституту державної влади, як втілення всього державного механізму, а не як приватна особа [2, с. 112]. Важливо додати таку обставину – нам невідомі принципові відмінності в характері оподаткування хліборобів лише за принципом доменіальних або державних володінь. Вільні (не раби) поселенці на переданих у приватне або церковне володіння територіях аж до XII ст. несли в повному обсязі всі основні державні повинності. Винятки з цього загального правила були вкрай рідкісні, тобто податки платили всі незалежно від форми власності землеволодіння. Саме факт сплати усіма поземельних податків незалежно від форми власності землеволодіння робить їх швидше державним податком, ніж рентою імператору.

Перетворення податку у феодалну ренту багато в чому в основному можна пов'язувати зі зміною адресата платежу. В XI–XII ст. «Трактат про обкладення податками», що відноситься до цього періоду, не розрізняє поняття ренти – пакту і державного податку [3, с. 76]. У зв'язку з розвитком інституту прони, з передачею прониарові права збору державних податків, вони стають приватними платежами, що забезпечуються силою державного примусу. Передача державних податків безпосередньо приватним особам перетворює їх в приватну ренту, оскільки діє принцип про те, що податки, які надходять імператорові, ідуть на задоволення інтересів держави, а платіж прониару далеко не завжди був пов'язаний з виконанням державних функцій. Навіть передача функцій державного управління і отримання податків прониаром говорить про розпад держави, адже лише імператор повинен дбати про добробут імперії.

Факт сплати податку державі не викликав принципів заперечень у суспільстві. Але здійснення цього ж платежу на користь приватної особи, навіть в колишньому обсязі, свідчить про виключення платника податків з-під юрисдикції держави. Державні обов'язки іноді починають сприйматися на рівні особистої відданості і служби тому чи іншому сюзерену.

Візантія зберегла основи податкового законодавства Римської імперії. Фіскальна система відрізнялася винятковою складністю і була в своїй основі прив'язана до матеріальних багатств суспільства. Склалися кадастри земель і проводилися провінційні цени. У ході цenzів відбувся поділ населення на класи за віковими групами та майновим станом, кількістю земель та господарських угідь, які підлягають оподаткуванню. На підставі цих даних відбувалося встановлення земельних податків.

З 312 року кожні 15 років починають здійснювати ревізії в рукописних книгах відповідно до змін в нормах оподаткування, а також відповідно до наявності та якості земель. У цей податковий період більш чітко окреслені характерні риси візантійського податкового права. У Візантії податок стягувався не з розміру земельної площі, а з деякої абстрактної величини, якою спочатку був *iugum* [4, с. 166]. Він являв собою одиницю податкового вимірювання ділянки відповідно до його якості та прибутковості, а також кількості працівників. Дана система оподаткування універсальної одиниці була введена імператором Діоклетіаном у 297 р. Відповідальність за оцінку оподаткування була покладена на представників місцевих общин. На підставі імператорського указу префект робив розпорядження про стягнення податку в межах префектури, а правителі провінцій передавали наказ міським громадам окремо. Представництво громади, декуріони, розкладали загальну суму на платників за кількістю і якістю їх володінь. В цілому для Візантії була характерна натуралізація оподаткування. Одним з найбільш показових актів, присвячених основам поземельного оподаткування та механізму його реалізації, є 21-а новела Юстиніана I: «Щодо зборів казенних податків необхідно вжити захо-

дів, щоб вони проводилися і в церковних володіннях, бо казенний дохід однаково корисний і необхідний і воїнам, і простим обивателям, і священним установам, і всій державі ... не створюючи перешкод нікому з місцевих збирачів податків в справі збору, але і не дозволяючи чинити насилля. Ужити заходів, щоб збірники податків у видаваних ними розписках докладно пояснювали всі статті, за якими видаються розписки: кількість господарських наділів, за які ділянки збираються подати, кількість отриманого внеску – в натурі або в монеті ... Збирачі ж податків, перевірявши обґрунтованість податкових списків і, з'ясувавши кількість наділів, згідно зроблених нами узаконення, вказують ці відомості у видаваних ними квитанціях» [5, с. 11]. Таким чином, поземельні податки стягувалися відповідними чиновниками в грошовій або натуральній формі відповідно до законодавчих норм і одиниць оподаткування. На платників покладається обов'язок сплати податків, на чиновників – повідомлення платникам податків їх прав і обов'язків, збір податків відповідно до законодавства і даними поземельних ревізій, а також видача документів про сплату внеску. При цьому, візантійське право являє собою яскравий приклад послідовності щодо покладання відповідальності на платника податків і державних чиновників. За законодавством Юстиніана I в разі смерті чиновника, який скоїв зловживання при зборі податків, цивільно-правова відповідальність наступала в повному обсязі на членів його сім'ї. Основною формою обробки земельних ділянок до VII ст. була система колонату [6, с. 288]. Орендарі невеликих земельних ділянок, працювали на землях приватних власників, держави або імператорського домену. Вони, як формально вільні особи, безпосередньо вносили податки державним чиновникам, або за них це робив приватний власник. Власник податкової землі виконував державні повинності за своїх орендарів, які несуть відповідальність за цивільним зобов'язанням перед ним. На власників земельних ділянок могли покладатися обов'язки з розробки родовищ, проведення будівельних робіт тощо.

У відношенні до суб'єкта оподаткування характерною рисою візантійського законодавства було прагнення покласти відповідальність за сплату податків на максимально широке коло осіб, заохочувалась кругова порука. У державі ромеїв існувала практика примусового приєднання земель, «епіболія», що стали в податковому відношенні неплатоспроможними, до дохідних ділянок. Вона була звичним явищем в V ст., але до періоду правління Комнінів виходить з ужитку, хоча продовжує згадуватися в законодавстві.

У VIII–IX ст. настає панування вільного землеволодіння, і основним платником податків стає громада [7, с. 201]. Наприклад, закон Никифора I говорить про те, що, виконуючи військовий обов'язок, платники податків повинні озброюватися спільно, за допомогою своїх сусідів. Таким чином громада поступово перетворилася з інституту взаємодопомоги в знаряддя держави з експлуатації хліборобів.

Висновки. У X–XV ст. відбувається закріпачення селянства, значні масиви земель переходять в руки приватних осіб, магнатів, і вони знову відповідають перед державою за внесення необхідних платежів. Вони виконували роль своєрідних податкових агентів, але не замінювали при цьому функції державних установ. В умовах розвитку інститутів прони та імунітетів вони стають і одержувачами платежів. У зв'язку з процесом майнового розшарування громади уряд іноді зобов'язував магнатів вносити відсутні суми за незаможних. Слід зазначити, що уряд розглядав як платників податку досить широке коло осіб, чий представники іноді не були суб'єктами права відповідно до римських принципів. Наприклад, на занепаді існування імперії, імператори Трапезунда встановлювали збір податків не за адміністративно-територіальними одиницями,

а за родовими і племінними об'єднаннями. У VII–VIII ст. відбуваються зміни в царині податкового законодавства, число податків і їх ставки знижуються. Але в X–XI ст. фіскальне законодавство набуває характерних середньовічних рис різноманітних і погано узгоджених між собою поборів. Імперія протягом практично всієї своєї історії існування страждала браком населення, і в VII–IX ст. була поширена практика вільного надання пустельних земель. Основою визнання власницьких прав виступала сплата поземельного податку – канону. Не пов'язані з землеволо-

дінням повинності грали значно меншу роль в задоволенні фіскальних інтересів. Крім податків з майна існували митні збори, з права – заняття певними видами діяльності, з доходу, за укладення цивільних угод тощо. Корабельні і митні внески в окремих провінціях досягали значних розмірів. В імперії існували повинності пов'язані з особистістю платника. Широко практикувався продаж державних посад. Великого поширення набули судові мита, оплата послуг з обов'язкової державної реєстрації різних документів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаст О. О. Державна влада та особистість у Візантійській імперії: особливості статусу та правових зв'язків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 24–28.
2. Історія Візантії. Вступ до візантисистики / за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011. 880 с.
3. Бостан Л.М., Бостан С.К., Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 488 с.
4. Римське право (Інституції) / за заг. ред. Є. Харитоновна. Харків : Одіссей, 2003. 288 с.
5. Харитоновна Т.Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н.е. (систематизація Юстиніана): Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2003. 16 с.
6. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. 5-е вид., доп. Київ: Атіка, 2006. 438 с.
7. Ковалевська О. О. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посібник для дистанційного навчання. Відкритий Міжнародний ун-т розвитку людини «Україна», Київ: ВМУРОЛ, 2003. 366 с.